

920
1264

Basarádi Vitus János
1529-1575.

Dombegyházán született 1529-ben nagylaki Jaksit Péter egyik itteni jobbágyának gyermekeként. Tudományos körök úgy tartják nyilván, mint korának európai szinten egyik legnagyobb elméjét, aki nagy volt, mint orvos-tudós, mint polihistor, mint humanista költő, és a pataki főiskolára kerülvén, a reformátorok munkáját is segítette.

Születőfaluja a korban

Dombegyház, mely Csanád ispán várjobbágyaiból települt, hamarosan az Istvánfi család birtoka lett. A XIV. században már Laczkfi Endre nádor a gazdája, és száz évvel később ennek leányági ivadékától, harapkói Botos Györgytől veszi meg készpénzen 1446-ban Hunyadi János, aki Dombegyháza jobbágyságait is betoborozza a Nándorfehérvárt felszabadító népfelkelő seregbe. Hunyadi halála után, 1458-ban 13 más csanádi faluval együtt a Szerbországból ide menekült Jaksitác vajdának adományozza a falut Lás László király, aki Hunyadi Lászlót kivégeztette. Vitus születése előtti időben halt meg Jaksits Péter, az említett vajda unokája, kinek özvegye nevelte fel az árva Vitus Jánost. Péter anyja Brankovics Iréne volt, a Hunyadival ellenséges Brankovics szerb vajda unokája.

Jaksits Péterről sok feljegyzés maradt a hiteles helyeken. Többek között négy ízben szállt ki hatalmaskodásait pörölni a király személynöke, és minden esetben elmarasztalta Péter urat. Így 1498-ban nagy jobbágyhaddal megtámadta özvegy Dóczi Imréné vizesi birtokát, és a termést elvitte. Három év múlva jobbágyaival elhajtotta Dócziné méneséből hatvan csikót. 1508-ban már annyira ment, hogy az egész vizesi határt elfoglalta, és a birtokhatárt jelentő Szent Miklós szobrot 4-5 km-re keletebbre tette, egészen Nagyviratos alá. A periratokban fel van sorolva 79 dombegyházi jobbágy neve, kik ezekben a hatalmaskodásokban résztvettek. 1511-ben a Basarágával határos Orsot falu határának learatott termését vitte el, mely az aradi káptalan tulajdona volt.

Dombegyházon ezidőtájt háromszáz jobbágy fizette meg a papi tizedet és lakott 5 nemes paraszt is.

A Jaksits család Nagylakról kormányozta birtokait, a rokonság együtt élt, és mindig a család fő gazdálkodott. Ez időben Péter volt az ur, aki 1518-ban halt meg. Özvegye, özvegyi részként /haszonélvezetre/ megkapta a basarági kastélyt, Torony /na: Tornya/ és Dombegyházát.

1529-ben nagy veszedelem zúdult a környékre. A lipai és a temesvári várak közötti térségbe nagy sereggel tört be Bali bég, és ez a török sereg végigdúlta az Alföld déli részét, mindenütt rabolt, gyújtogatott és foglyokat gyűjtött. Dombegyházám tökéletes munkát végzett, templomostól mindent földig égetett. Kapott ebből Basarága is, de - úgy - látszik - mégsem annyit, mint Dombegyház, mert Özv. Jaksitsné, Anna asszony másnap átjött kárlátóba. Embert egyet sem talált itt, mert a feljegyzések szerint azok akiknek sikerült menekülni, még a környező nádasokban lápokban lapitottak. Az üszkös romok között csak egy síró csecsemőt talált Anna asszony. Megszánta felnevelte. Ebből a gyermekből lett Vitus János.

Nem halgathatom el még, hogy Jaksits Péter 1514 május 27-én kihiján Dózsa György kezébe került. Ugyanis a délvidéki unak serege Apátfalván szétverte Dózsa elhadát. Az urak bízva hogy a ezek után nem tarthatnak a kurucoktól, a szomszédos Nagylakra vonultak a Jaksits kastélyba, hol nagy dáridot csaptak rá citorás banda mellett. Hajnalra Dózsa körülvette Nagylakot. Az utolsó percben egyik nagylaki jobbágy értesítette Jaksitsot, a veszedelemről, s még családjával és Bethlennel ki tudott menekülni, de az urak többségét, akik már részegek voltak, mind levágták Dózsa emberei. Ezek között volt egy Csáki Miklós nevezetű, és egy Ravaszdi nevezetű főúr is.

Anna asszony tanította Vitust, hogy , a gimnáziumot Gyulán, Endrődön, és "agylakon végezte el. Ugy látszik azonban, hogy ezidőben meghalhatott nevelőanyja, mert 19 éves korában már Kopási István nagybányai tanár , kit ekkor áthelyeztek a sárospataki iskola élére, magával vitte Vitust Patakrahol a fiatalember a latin és a görög nyelvet tanította. De a nevelőanyja halálára mutat, hogy 1550-ben a Basarági - Dombegyházi birtok hasznélvezője már egy másik özvegy Jaksitsné, névszerint Jaksits Jánosné.

A sárospataki tanári kar felfigyelt Vitus kiemelkedő tehetségére. Ajánlották Perényi Nándor tábornak, aki ezidőben a sárospataki vár és uradalom birtokosa és az iskola fenntartója volt. Mint írták: "Vitus különös képessége és eddigi tudása alapján képes és megérdemli, hogy külföldi akadémiai híres tanárait halgassa, és tudományukat megértse, és megtanulja. A Nándor ki is küldte Wittembergbe. Itt Melactont halgatta, majd később tanársegédkezett és a filozófiai tudomány doktora lett. Hazatérve, a Nádor Bolognába küldte, hogy az orvostudományokat tanulja. Bolognából a Pádúai egyetemre ment át, hol orvos - doktori oklevelet szerzett, és rövid ideig tanított is. Az orvoskar ajánlatára, innen hívták meg a pápai udvarba, hol két éven át udvari orvosként működött. Itt élénk baráti kapcsolatot tartott Itália neves orvostudósaival. Olaszországban feltűnt, mint humanista költő is. Verset latin nyelven írt.

Már protestáns Perényi Gábor nádor hazahívja Rómából, azzal, hogy tudására itthon nagy szükség van. Nagy szükség van rá. Ez időben kerül az Alföldi török kézre. Egymásután esik el Temesvár, Lipppa, Csanádvár, majd Szolnok és Gyula is. A hosszas háboru kísércjeként dühöng a pestis, nincsenek képzett hadisebészek. /felcserek/ Megérthetjük Vitus lelkiállapotát az őt hazaparancsoló levélvételekor. Fájjalja, hogy a tudost ársakat ott kell hagynia, s így tudományos fejlődésében me áll. De nem gondolkozik egy pillanatra sem a haza hívószavára. Ott hagyta a díszes , és valószínűleg jól jövedelmező állást, ott hagyta a tudostársakat is. Nézzük meg versét, mint bucsuzik tudostársaaitól és Rómától.

Bucusu tudostársaimtól.

Írta Balsaráti Vitus János, Latinból fordította Gulyás József főiskolai tanár, 1890-ben.

Int az idő cselődjünk már, hívnek h oni tájak,
Hogy az elég terhes utra kilépjen a láb.
Nincs nehezebb mint a megkezdett haladásban megállni.
Így, mit alig kezdtünk, félbeszakítva marad.
Am, hogy a sors bajait mind bölcs türelemmel előzzem,
Bátor léptekkel megyek a rosszak elé.
Hogy a sors maga nem vigan mosolyogva nevet rám,
En türelemmel bajban is élni fogok.
Néztek társak, akikre a dolgok jobbsoru léghöre vár,
Tudos kebleteket töltse be jó tudomány.
Kivánon hogy vigan éljetez annyi sok évig,
Mennyit az agg rege mond Nesztora élte felől.

Vitus János 11 éven át folytatott tanulmányokat a wittembergi, bolognai és a pádúai egyetemen, melyből 3 évet tanított a wittembergi illetve a pádúai egyetemen. Utóbbi két évben a pápai udvarban az udvari orvosi tisztséget is betöltötte, de ebben az időben is folytatott tudományosan kutató munkát. Közben megszerezte a filozófiai és az orvosdoktori fokozatot.

Wittembergben az időben minden tanárt protestáns lelkészé is felava-

Ugyancsak az említett informátorom írja: , hogy illő volna, ha a Vitus János szülőfaluja emléket méltóan őrizné, hiszen korának leg-
na gyobb elméi közé tartozott.

Emellett a hazafiságnak kiemelkedően adta tanujelét, amikor tiszt-
telettel méltó és nanyagiakban is jó állását hazájának első hívó
szavára otthagyja, hogy sebző vérző népének segítséget adjon.

Korai halála mély megdöbbenést keltett országszerte. Költőkortár-
sait siratóversek írására készítette, melyekből Gulyás József múlt
századi fordításában itt közlők párat.

Szikszai Fabricius Balázs professzor bucsulvele Balsaráti sir-
jára.

Itt eme siri gödörben Balsaráti Vitusnak
Csontjai nyugszanak teste halála után.
Költő volt, ki még Phoebusnál is jelesebb volt,
Igy hirát , a dicsőt hem fedi sir soha el -
Orvos volt De kevésbé gyógykezelésre a testet
Ambroziás szert ad lelki betegnek irul.
Igy gyógyítja a kettős szerrel régi betegjét ,
Hogy érezze egész szervezetében a jót.
Boldog az ki tanulással megtudja szerezni
A belső tudomány kincseinek tömegét.
Am, ha az emberben jóság van, és jozan okosság,
És erkölcsi szigor s sziklaszilárd becsület,
S jók számára való szives szolgálati készség:
Szintén mint bagy okok, megkoszoruzni valók.
Sirjon a pannoni táj, jajgasson a bénatos egyház,
Nyögjön a Pleri kar bus csapatában a dal !
Hajh ! Ide hulsz, honi földünk potólhatatlan erénye!
Hajh ! Ide jutsz, s a sok jó veled semmibe tün. !
Am az utókor érdeméért hálával övezve
Néked méltán bus hirkozoruval adóz.
Rólad zeng a dicséret s emlékezve mevedről,
Méltó halállal a csillagos égit emel.
Menj Vit ! Hozzád semmi jogot nem tart a halál, majd
Hiredet elmulás nem fedi Vit soha el.

Kivánságra szivesen bemutatom még Beregszászi Péter elégiáját Bal-
saráti Vitus halála alkalmából, melyben mint költőt siratja, és
Albinus Péter versét. Vitus halála alkalmából.

Felvetősik még a kérdés, miként lett a Basarágán nevelkedett Vi-
tus neve balsaráti. Nincs mit vitatkozni rajta, hiszen mikor Miksa
császár a hadi sebészek korszerű kiképzéséért, a pestis elleni ered-
ményes munkájáért, valamint utdományos munkásságáért nemzetséget ado-
mányozott Vitusnak, a bécsi német iródeák Balsarátinek írta és anyak
könyvezte. Nyilvánvaló torzítás, de így írták be, így kell nevezni.

Basarágát így sohasem nevezték. Csanád m. monográfiája felsorolja,
a besenyő eredetű község nevét, 1217-től nagyon sok hites helyről
származó okmány alapján, s a kezdeti Bessorog besenyő alak után
hamarosan Basaragh, majd Bassrága volt a neve. A képtalani iskolák-
ban így a csanádiban, is az volt a szokás, hogy a jobágy gyerek
ott megtartotta keresztnevét, első névnek pedig annak a falunak a
keresztnevét kapta, amelyik faluból az iskolába járt.
Csanádon is találta m a növendékek között Basarági nevűt, kettőt is,

amellelt Pattonyai Jánost, Dombegyházi Andrást, Szegedi Zákányt, Perjémesi Lőrincet, Kaszaperi Lőrincet, stb. Csak a nemes származású diákoknak hagyták meg a nemesi családi nevüket, mint pl: Makófalvi Makó Lászlót, de genere Csanád.

A Sárospatakról kapott értesülésem alapján Vitus ott az elaggott Kopácsi István igazgató megbízásából vezette az iskolát és azt sogerével Czikszaí Fabricius professzorral nívóban is főiskolai szintre emelte. * maga szükség szerint filozófiát, zoológiát, és görög római irodalmat valamint poetikát tanított. Ez a működése a mecénáló nádor halála után esik.

Az itt elmonodttakhoz a következő forrásokot használtam fel:

- 1./ Néhai Dr. Eszes István itteni orvossal sokat beszélgettem erről a gondolatról. Ő, aki dombegyházi tanító fia volt, miután az egyetemen tanultak Balsaráti Vitusról. nyomozott utána a könyvtár abban és nem eredménytelenül.
2. / Dr. Borovszki Samu: Csanád m. monográfiája / megjelent 1890-ben mintegy 200 oldalon./
- 3./ Az orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. Névszerint Pénzes Gézáné, Dr., az információs szolgálat vezetője, tudományos munkatársa.
- 4./ Dr. Orbán István gimn. tanár. a volt petaki főiskola könyvtárának és levéltárának könyvtárosa.
- 5./ Dr. Ujszászi Álman, az egyházmegyei gyűjtemények gondozója Sárospatakon.

Dombegyházán az itt élő értelmiségi dolgozók közül csak négyen tudunk Balsaráti Vitus 'ánosról.' A most működők közül senki.

Mi mind a négyen nyugdíjas tanítók vagyunk, addig tanítottunk igyekeztünk ébrentartani emlékét. Megérdemelné most is, ha élne ma is csinalná amit korábban tett népéért, és za egyetemes emberiség haladásáért, nagy tisztesség és dicsőség övezné. De már a faluja is elfeledi lassan. Pedig szülőfalujának volna kötelessége elsősorban, hogy emlékté fenntartsa, vagy valami módon megőrkítse. Hiszen a tanács és az iskola talál erre módót.

Nem tudományos igényű ez a kis életrjaz, hiszen arra sem lehetőség sem tudományos képzettségen mincs. Szerény lehetőségeimhez képest azomban igyekeztem a térem becsületes munkát végezni.

Dombegyház, 1961 február 9.

Ketskeméti Károly
ny. tanító.